Шарқ юлдузи

Ойлик адабий-бадиий, ижтимоий-сиёсий журнал

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг органи

1

1989

58-йил чиқиши

Бош редактор:
Ўткир ҲОШИМОВ

Редколлегия:

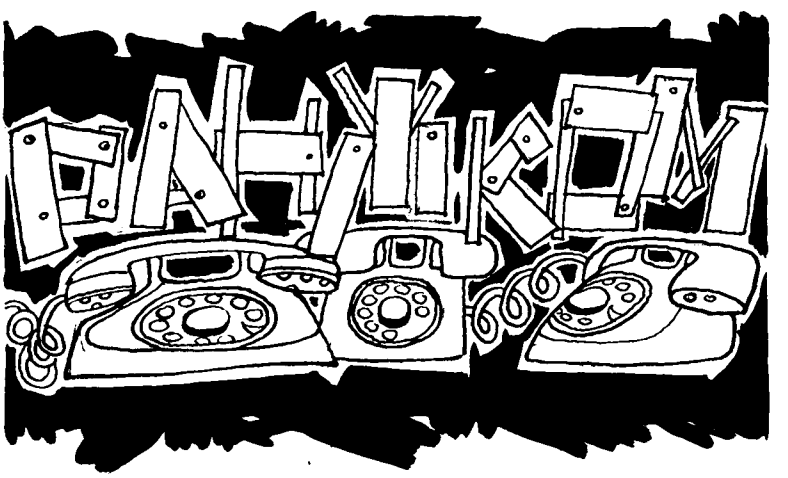
Саид АҲМАД
Салоҳиддин МАМАЖОНОВ
Омон МУХТОРОВ
(проза бўлими мудири)
Мурод МУҲАММАД ДЎСТ
(бош редактор ўринбосари)
Умарали НОРМАТОВ
Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА
Муҳаммад СОЛИҲ
Хайриддин СУЛТОНОВ
Зоя ТУМАНОВА
Туроб ТЎЛА
УЙҒУН
Ўлмас УМАРБЕКОВ
Носир ФОЗИЛОВ
(масъул секретарь)
Азиз ҚАЮМОВ
Ҳамид ҒУЛОМ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

www.ziyouz.com kutubxonasi

Абдулла Орипов

Драматик достон

МУАЛЛИФДАН

Мен ушбу драматик достонни аввал «Дилозор» номи остида оқ шеър билан ёза бошлаган эдим. Бироқ кейинги кузатувларим асарни яна ҳам реаллаштиришимни талаб этди. Маълумки, мамлакатимизда қайта қуриш ва ошкоралик окопларига кириб олиб, ўз манфаатлари йўлида бақириб-чақириб юргувчилар ҳозирча камаймаётир. Булар ҳақида мен ўзим иштирок этган Бутуниттифоқ XIX партия конференциясида ҳам ташвишли гаплар айтилди. Конференцияда бюрократизмга қарши ҳатто махсус қарор ҳам қабул қилинди. Демагоглик, яъни шароитга мослашувчи худбинлик ҳамма даврларда ҳам тараққиётга тўғаноқ бўлган. У, айниқса, маънавий жабҳада жамиятга катта зарар келтиради.

Достонни сатирик оҳангда ёзишга уриндим. Чунки сатирада аниқликдан ташқари шартлилик имкони ҳам бордир. Шундай қилиб, бир оз кечикиб бўлса-да, «Ранжком» номи билан асарни ҳукмингизга ҳавола этдим.

Рассом **Ж. Умарбеков**

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шаҳобиддин Одилов

МАЪНАВИЙ ЕТУКЛИК ТИМСОЛИ

Адабиётшунос олим У. Норматов фикрига кўра «ижобийлик ниҳоятда кенг тушунча». «Даврлар ўтиши билан баъзи мезонлар ўзгариши мумкин, бироқ қалбнинг поклиги, ҳалоллик, одмилик, самимийлик, одам зотига, унинг хотирасига, эл-юртга, она табиатга меҳр-садоқат, нопоклик, ғирромлик ва қаллобликка, шафқатсизлик ва адолатсизликка нафрат ҳар доим инсонни улуғлайдиган ҳислатлар бўлиб қолаверади».[1] У. Норматов «бугунги ҳикояларимизнинг етакчи ижобий қаҳрамонлари худди шундай хислат эгалари» эканини алоҳида таъкидлайди. Бу фикрларнинг тўғрилигига ҳеч бир шубҳа йўқ. Бироқ уларда вақт тушунчаси эътиборга олинмаган. Ахир кеча ижобий саналган ҳодиса бугун ёки эртага салбий баҳоланиши ҳам мумкин-ку. Дейликки, Турсуной Охунова ёки Аҳмаджон Одилов каби қаҳрамонлик тимсоли сифатида улуғланган типлар бугунги кунимизда ижобий қаҳрамон сифатида баҳоланмай қўйди. Бир пайтлар пахтакорларга ҳашарга чиққан мактаб ўқувчилари ижобий қаҳрамон эдилар. Бугун эса бу масалага жиддийроқ қарашга тўғри келади. Чунки бугун ҳашарга ўз ташаббуси билан чиқаётган ўқувчининг хаёлида «ҳарна вақтим ўтади-ку» деган фикр ҳам йўқ эмас. Хуллас, ижобийлик категориясига жиддийроқ қарайдиган бўлсак, унинг даврга монанд ўзгариб туришини кўрамиз. Бинобарин, ижобий қаҳрамон проблемаси ҳам бевосита давр билан боғлиқдир. Аниқроғи ҳар бир даврнинг ижобий қаҳрамони ўзига хосдир. Чунончи, 20-йиллар адабиётининг ижобий қаҳрамони эски турмуш билан янги ҳаёт фарқларини англашга интилган содда инсон бўлса, 30-йиллар адабиётининг ижобий қаҳрамони эса, янги ҳаёт афзалликларини яхши англаган ва бу «янгиликка ўзини чоғлаган» онгли бир шахсдир. 40-йиллар ижобий қаҳрамонининг асосий фазилати унинг қалби ватанпарварлик туйғулари билан тўлиб-тошганида кўринади. 50-йиллар адабиётида ижобий қаҳрамон ҳар қандай қусурлардан холи, сал кам мукаммал инсон тарзида тасвирланади. 60-йиллар адабиётида ҳам шу ҳол давом этади. Айни чоғда, бу давр адабиётидаги ижобий қаҳрамоннинг олижаноблик фазилати бўрттириб кўрсатилади. 70-йиллар адабиётининг асосий хусусияти шундаки, бу даврда ҳар бир образни мураккаб инсон тарзида тасвирлаш тенденцияси кучайди. Бинобарин, бу даврнинг ижобий қаҳрамони мураккаб характерли шахсдир.

Албатта бу ижобий қаҳрамонларнинг кўпгина инсоний фазилатлари муштарак бўлиши мумкин. Бироқ юқорида кўриб ўтганимиздек, маълум бир даврда бу инсоний фазилатларнинг конкрет бирортаси кўпроқ ижобийлик касб этади. Бу эса бевосита ўша даврдаги ижтимоий турмушга боғлиқдир.

80-йиллар адабиётида инсонни соддароқ тасвирлашга мойиллик сезилади. Айни замонда, бу давр адабиётида мураккаб образлар ҳам ўз кучини сақлаб қолди. Демак бу даврнинг ижобий қаҳрамони...

Келинг, яхшиси, охирги хулосамизни айтишга шошилмайликда, фактларга мурожаат қилайлик.

Маълумки, 80-йиллар ўзбек адабиёти проза жанри учун энг зиддиятли ва сермаҳсул бир давр бўлди. Етти йилдан сал ошиқроқ қисқа бир муддатда йигирмадан зиёд роман ва етмишга яқин қисса эълон қилинди. Бу даврда эълон қилинган ҳикоя, новелла ва кичик ҳикояларнинг умумий сони эса бир неча юздан ошди. Албатта, юксак адабий талаблар нуқтаи назаридан баҳолайдиган бўлсак, бу асарларнинг ярмидан кўпроғи катта адабиёт яратиш йўлидаги изланишлар, машқлар экани кўриниб қолади. Аммо ўша ярмидан камроғининг ўзи ҳақида ҳам қисқа бир мақолада батафсил тўхталишнинг иложи йўқ. Шунинг учун ҳам биз 80-йиллар адабиётининг энг яхши хислатларини ўзида мужассамлаштирган баъзи қисса ва ҳикоялар таҳлили орқали бу даврнинг ижобий қаҳрамонини аниқлашга ҳаракат қиламиз...

Хайриддин Султоновнинг «Ёзнинг ёлғиз ёдгори» қиссаси эълон қилингач, Адаш карвон образи ҳақида турлича фикрлар билдирилди. Ким учундир у ўта хоксор, ким учундир эса шахсга сиғиниш даврининг қурбони бўлиб кўринди. Умуман, бу каби образларни бизда ҳали ҳам курашчанликдан маҳрум қаҳрамон сифатида талқин қилинади. Дарҳақиқат, «Некалай подшо ҳам, Шўро ҳам ўз йўлига, одамзот аввало иймонини унутмаслиги лозим... зеро, одамзотда иймон бўлмаса, унда садоқат бўлмайди; бундай одам Некалай подшога ҳам, Шўро ҳукуматига ҳам бирдек ихлос билан хизмат қилаверади», — деб турган мулла ҳақида аниқ бир гап айтишнинг ўзи қийин-да. Бироқ бу образнинг энг характерли хусусияти ўнинг хоксорлигида ҳам ва наинки шахсга сиғиниш даврининг қурбони бўлганида ҳам кўринмайди. Хоксорликни автор оқлаётгани ҳам йўқ. Зеро, Адаш Карвон машаққатли, аммо ҳалол ўтмишига назар ташлаб дилдан англайдики, мўминликнинг маъниси му-

---

[1] У. Норматов. Кичик мўъжизалар. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси. № 35, 1981 йил 27 ноябрь.

www.ziyouz.com kutubxonasi

теълик эмас ва хоксор бўл дегани хор бўл дегани эмас экан. Бинобарин, бу англаш лаҳзаларидан сўнг асар қаҳрамонининг характерида, ҳаётида жиддий ўзгаришлар бўлиши ҳам мумкин, бироқ бу ўзгаришлар қандай бўлишидан қатъи назар унинг асосий фазилатига доғ сола олмайди. Чунки Адаш Карвоннинг эътиқоди мустаҳкам, имони бутун. Аслида унинг ўзлигини белгилаб турган хусусияти, фазилати ҳам ана шу имон ва эътиқоддир...

«Болам, сенда бир Давлат бор, ана ўшани ўғирлатма, ўшани эҳтиёт қил... Иймонни авайла Иймонни!» — дейди «Хончорбоққа тун чўкканда» (А. Саидов) қиссасининг персонажларидан бири. Мазкур қиссадаги воқеалар тасвиридан бош қаҳрамон Наби Тароқнинг ҳам асосий фазилати имонлилик ва эътиқодлилик экани англашилади. Наби Тароқ ҳам Адаш Карвонга ўхшаб имонини пок сақлашга интилувчи диёнатли одам. Аммо у Адаш Карвон каби мўмин ва хоксор эмас, аксинча, ўз қадрини биладиган, дангалчи, бироз курашчан инсон. У кўз олдида рўй бераётган ноҳақликларга бефарқ қарамайди. Яхши-ёмонга муносабатини дангалича, очиқ-ойдин билдиради. Ҳатто турмада бемор бўлиб ётган ўз ўғлидан хабар олмагани учун Вали Пўконни диёнатсизликда айблаб уриб чойхонадан ҳайдайди...

«Галатепага қайтиш» қиссасининг бош қаҳрамони Ғайбаров Адаш Карвон ва Наби Тароқ каби художўй эмас. Аммо у моҳият эътибори билан юқоридаги образларга яқин туради. Ҳозирча унинг ягона эътиқоди ҳалоллик. «Ғайбаров ҳалол одам. Бу хислати бизда шубҳа уйғотмайди. Хотинига, болаларига хиёнат қилган, ўзганинг жуфти ҳалолини нопок йўлга бошлаган дўсти Самаднинг шармандасини чиқаради. Қўлини узатса етадиган қизни оний лаззат учун бадном этишдан ўзини тияди. Нотўғри фикр юритиб, камситишга уринган устози — катта олимни силтаб ташлайди ва ҳоказо»[1]. Ғайбаров биладики «тасаввурдаги илоҳий дунё ва илоҳий тартибот аслида кишилик дунёсининг айни нусхаси, холос»[2].

«Дунёнинг ишлари» (У. Ҳошимов) қиссасидаги она образида юқоридаги каби илмий мушоҳадакорлик ёки Наби Тароқ образига хос дангалчилик сезилмайди. У кўп жиҳатдан Адаш Карвон образини эслатади. Унинг ҳам эътиқоди поклик, ҳалоллик ва тўғрилик. Энг оғир шароитларда ҳам бир бурда нонини ҳалоллаб ейди. Фарзандини ҳам шу йўлда тарбиялайди. Шу жиҳати билан у «Галатепага қайтиш» қиссасидаги Ибодулла Махсум образини ҳам ёдга солади. «Яратган эгам ҳеч кимсани эсдан айирмасин,— дейди Ибодулла Махсум Ғайбаров билан суҳбатда. — У бир бурда нонини ўзи топиб еса. Шу бир бурда нонни ҳақиқатга йўйса бўлади.» Гап бу ерда фақат тириклик ғамида эмаслиги аён. Зеро, Ибодулла Махсумнинг бу гаплари тирикликнинг асоси ҳалол меҳнат бўлишига бир ишорадир.

Зиёдулла кал (Тоғай Мурод. «От кишнаган оқшом») ҳам бутун умрини ҳалоллик билан ўтказаётган одам. Лекин у ҳеч қачон бу ҳақда ўйланмайди. Эътиқод, инсоф ҳақида бош қотирмайди. Чунки булар унинг ҳаётий эҳтиёжига айланган. У одам зотининг эътиқодсиз, имонсиз, инсофсиз бўлишини хаёлига ҳам келтирмайди. Шунинг учун ҳам ғирром, номард одамларга дуч келганда ҳайратга тушади: «Ҳалигилар қандай жонзот эди, Тарлон? Оёқлари икков, юйимлари ҳам бор. Син-симбати одамга келбат беради. Одамга менгзаб гапиради, кулади. Билмадим, Тарлон, билмадим. Сен билмасанг, мен билмадим. Мен сени биламан, Тарлон. Улар менга бегона...»[3]

Биз юқорида атеистик мавзуга ҳеч қандай алоқаси йўқ бир неча асарларни кўздан кечириб бир нарсага иқрор бўлдик. Не учундир, бу асарларнинг барида ҳам имон, эътиқод, инсоф, диёнат каби тушунчалар бош қаҳрамонларнинг етакчи хусусиятлари тарзида талқин қилинади. Бунинг сабабини яхшироқ англаш учун атеистик мавзудаги «Даҳрий» ҳикоясини қисқача таҳлил қилиш ўринли деб ўйлаймиз. Ёзувчи Саъдулла Сиёев қаламига мансуб ушбу ҳикоянинг бош қаҳрамони... диндор коммунист...

...«Билим» жамиятининг лектори Жамшид атеистик мавзуда лекция ўқиш кўнглига теккани сабабли ишдан бўшамоқчи. Аммо бўшаш олдидан унга охирги марта топшириқ берилади. Шу топшириқ бўйича «Оқ эшон»ни диндан қайтариш учун Башир қишлоғига борган Жамшид у ердан яна ўз ишида қолиш истаги билан қайтади. Сабаби, у диндан қайтармоқчи бўлган «Оқ эшон» динни чапараста сўкиш беҳудалигини исботлаб беради...

Балки танқидчиларимиз «Оқ эшон» образини мураккаб характер деб исботлашга уринишар. Биз эса бу фикрга қўшилмаймиз. Тўғри, юзаки қараганда «Оқ эшон» — Эшонхўжа Раҳмоновни тушуниш қийин. 1920 йилдан бери партия аъзоси, Бухоро халқ революцияси қатнашчиси, босмачиларга қарши курашган, Ҳамза билан бирга агитбригадалар ташкил қилган одам нега «Оқ эшон» ёки «Эшон бова»га айланиб қолгани қизиқ. Ахир бу иккиюзламачилик эмасми? Коммунист одам тасбеҳ ўгирса, фотиҳа ўқиса, таҳорат қилса ва балки беш вақт намозни ҳам канда қилмаса. Бу ахир, ҳаёт ҳақиқатига ҳам зид эмасми? Лекин ёзувчининг бадиий маҳорати туфайли биз бундай одам ҳаётда борлигига шубҳа қилмаймиз. Аксинча, унинг кўпгина сўзлари айни ҳақиқат эканини тан оламиз. Дейлик, у тасбеҳ ўгиришдан мақсад аввало эрмак, қолаверса «сочилиб ётган хаёлларини бир ерга жамлаш» дер экан, бу гапга ишонмай бўладими. Ахир греклар ҳам эрмак учун ёки хаёлларини бир ерга жамлаш учун тасбеҳ ўгиришлари маълум-ку. Эшонхўжанинг абсолют ҳақиқат йўқ, «мен мутлақ нарсаларга ишонмайман» деган гапи ҳам диққатга сазовор. У бу ўринда «дин — афюндир» шиорини мисол келтириб «ахир афюнни дори ўрнида ҳам ишлатадилар-ку», — дейди. Аслида бундан кўра оддийроқ ёки аксинча янада жиддийроқ нарсаларни ҳам мисол келтириш мумкин эди. Чунончи, оддий ҳақиқат шундаки, спорт билан шуғулланиш организмни чиниқтиради. Лекин бу абсолют ҳақиқат эмас. Чунки олимлар яқинда исботлашларига кўра спорт билан кўп шуғулланиш организмнинг ҳимоя қобилиятини сусайтириб юборар экан. Жиддийроқ ҳақиқат шундайки, «бордан йўқ бўлмайди ва йўқдан бор бўлмайди». Аслида бу ҳам абсолют ҳақиқат эмас. Негаки, материалистик таълимот бўйича мазмун йўқдан бор бўлади. Маънавий, руҳий интилишлар йўқдан бор бўлади. Янаям соддароқ тушунтирсак, «оқсил моддаларнинг яшаш усули» (Ф. Энгельс) яъни тириклик атиги бир неча миллион йил илгари йўқ эди.

---

[1] Норбой Худойберганов. «Меъёр ва тасвир». «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, № 4, 1983 йил 28 январь.

[2] Мурод Муҳаммад Дўст. «Галатепага қайтиш». «Ёшлик» журнали, 1982 йил, 8-сон, 27-бет.

[3] Тоғай Мурод. «От кишнаган оқшом». «Ёшлик, 1982, № 11, 29-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Хўш, бу гапларни бевосита ижтимоий ҳаётга татбиқ этсак-чи. Атиги бир неча йил илгари биз «коммунизмнинг порлоқ манзиллари» сари шитоб билан яқинлашаётган эдик. Бизда порахўрлик, юлғичлик, амалпарастлик йўқ даражада эди. Матбуотимиз ҳақиқат жарчиси бўлиб хизмат қиларди. Яқиндагина билдикки, биз коммунизмнинг порлоқ манзилларидан жудаям йироқлашиб кетган эканмиз. Порахўрлик, юлғичлик, амалпарастлик ижтимоий фалокат даражасига етиб қолган экан. Матбуотимизнинг ҳақиқат жарчиси эканлиги ҳам шубҳали бўлиб чиқди. Энг қизиғи шундаки, кеча биз соғиниб юрган кимсалар бугун тавқи лаънатга учрадилар. Кеча ижобий саналган ҳодисалар бугун салбий баҳо ола бошлади. Ижобий қаҳрамон терминига муносабат ҳам ўзгарди. (Майли, бу ҳақда қуйироқда батафсил тўхталиб ўтамиз).

Хуллас, абсолют ҳақиқат йўқ деган фикрга биз ҳам қўшиламиз. Эшонхўжа эса тағин бизни «йўлдан уради». «Исломнинг нима афзаллиги бор?» деб савол беради у, ва захарҳандалик билан сўзида давом этади. — Ахир, у афюн, у золимлар қўлида қурол, тараққиёт душмани, инсоний ишқ кушандаси, тақдири азал тарафдори, аммо «халқнинг қон-қонига сингиб кетган?» Мантиқ қайда, ўғлим? Ахир халқимиз яхшилик учун, энг азиз, энг покиза армонлар учун ҳамиша жонини берган-ку?[1] Бу фикрлар бизни ўйга толдиради. Дарҳақиқат, халқ учун афюн бўлган ислом дини нима учун бир минг тўрт юз йилдан бери яшаб келмоқда? Коммунист ёки комсомол аъзосининг диндорлигини нима билан изоҳлаш мумкин? Энг ғалати савол эса ҳали олдинда — Биз динга қарши кураш оқибатида кўплаб эътиқоди пок кимсаларни йўқотиб юбормадикми? Ахир пок эътиқодли одам, у қайси эътиқодда бўлишдан қатъий назар, жамиятга эътиқодсиз кимсадан кўра кўпроқ фойда келтириши исботга муҳтож эмас-ку. Партиямизнинг бугунги қайта қуриш сиёсатини амалга оширишда диндорлар ҳам қатнашмоқдалар-ку. Москва ва бутун Русь патриархи Пимень, Рус православ черкови муқаддас синоди аъзолари билан Кремлда бўлган учрашув пайтида М. С. Горбачев таъкидлаб ўтганидек: «Диндорларнинг ниҳоятда кўпчилиги қайта қуришни мақбул топди, улар мамлакатни социал-иқтисодий жадаллаштириш планларининг бажарилишига, демократия ва ошкораликни ривожлантиришга катта ҳисса қўшмоқдалар».[2]

Лекин Эшонхўжа қайта қуришни эндигина тан олаётган диндорлардан эмас. У азалдан коммунистик эътиқод тарафдори. Шу билан бирга, у ҳар қандай таълимотнинг рационал мағзини билишга интилувчи зот. Шу туфайли Эшонхўжа фалсафа тарихини ҳам, «Таврот» ёки «Қомус-ул-ислом»ни ҳам ва ҳатто йоглар таълимотини ҳам озми-кўпми ўрганган. Маълумки, ҳар қандай диний ақиданинг асосида ҳам маънавий мукаммалик фалсафаси ётади. «Оқ эшон» айнан мана шу маънавий мукаммалликка интилувчи кимса сифатида бир-бирига қарама-қарши икки таълимотни ўзига сиғдира олган. Аниқроғи, у рационал мағизларни қўша билган. Унинг учун энг муҳими покликка интилувчи инсон. Эшонхўжа образининг юқорида биз кўриб ўтган образлар билан муштарак жиҳати ҳам айнан мана шу ўринда кўринади.

Шу ўринда биз фикримизни якунлашимиз ҳам мумкин эди. Аммо баъзи олимларимизнинг 80-йиллар прозамизда ижобий қаҳрамон муносабати билан билдирилган фикрларига муносабатимизни айтиб ўтишни шарт деб биламиз. Чунончи адабиётшунос А. Расуловнинг бу давр адабиёти ҳақида куюнчаклик билан билдирган фикрлари диққатга сазовор. «Кейинги пайтларда истеъдодли ёш носирларимиз ўткир муаммоларга қўл урмаётирлар, — дейди у. — Уларнинг кейинги асарларида жамиятни ҳаракатга келтирувчи, курашчан қаҳрамонлар эмас, балки турмуш турткилари четга суриб қўйган кишилар образларини кузатасиз. Бу ўринда Элчиев, Эломонов, Султон сингари характерларни мисол келтиришимиз мумкин».[3]

Аввало шуни айтиш лозимки, А. Расулов ўзи мисол келтирган образлар моҳиятини тушунмаган кўринади. Зеро булар даврга нисбатан олиб қараганда, айнан курашчан қаҳрамонлардир. Дейликки, Элчиев бутун умр «қашшоқ, завқдан бебаҳра яшабди». «Қорним тўқ, устим бут-ку, деб юраверибди — кўнгил тўқлигини ўйлаб ҳам кўрмабди». «Борига шукр қилиб, қаноат қилиб юраверибди. Интилмабди!»

Эломонов эса эзгу ниятини байроқ тутиб ҳалол яшабдию, шу билан бирга, вақтида оқ билан қорани яхши ажрата олмабди. Зийрак бўла билмабди.

Энди бир ўйлаб кўрайлик. — Элчиев билан Эломонов қандай даврда яшадилар? Қиссалардаги воқеаларга, тасвирга кўра бу 70-йиллар ёки 80-йилларнинг бошига тўғри келади. Маълумки, бу даврда ишбилармон, лаб-даҳани чаққон кимсаларнинг ошиғи олчи эди. Элчиев ёки Эломоновга ўхшаб ҲАЛОЛ яшаш, ҳар бир ишда ТЎҒРИ бўлишга интилган хизматчилар, айниқса, раҳбар ходимлар, кўпинча маломатга қолиб юришарди. Бу даврда кадрларни ишга қабул қилиш, лавозимга кўтариш пайтида ҳам асосан лаганбардорлик принципига амал қилинарди, яъни катта бошлиқнинг кўнглига қараб оқни қора, қорани эса оқ дея олувчи кимса Элчиев ёки Эломонов сингари ходимларга нисбатан кадрлироқ эди. Бинобарин, бу даврда оқни оқ, қорани қора деб айтиш, ҳалол, тўғри яшаш, борига шукр қилиб, қаноат қилиб юришнинг ўзини курашчанлик деб ҳисоблаш мумкин.

Қолаверса, Элчиев ва Эломонов шунчаки пассив яшаб ўтмадилар. Ажойиб кунларнинг бирида улар ўзларига ташқаридан ўзга нигоҳ билан қарай олдилар ва англадиларки, бундан буёғига эскича тарзда яшаб бўлмайди. Киши ўзини ўзи ҳурмат қилиши учун ўзидаги қатъиятсизликни, мутеъликни енгиб олиши керак экан. Хўш, ўзидаги мутеъликни, қатъиятсизликни енгиб олган пок, ҳалол ва қаноатли кимса наҳотки курашчан ёки ижобий қаҳрамон бўлмаса?!

Афсуски, «Ҳар қандай одам асар бош ижобий қаҳрамони бўлиши шарт эмас»,[4] — деб ўйловчи адабиётшунослар ҳам бор. Уларнинг фикрича ижобий қаҳрамон «актив фаолият кишиси, ижобий маънодаги тиниб-тинчимас, «исёнкор», яратувчи, бунёдкор, катта ҳаёт, катта бахт кишиси, аниқроғи коммунистик идеал эгаси бўлмоғи лозим». «Шундагина инсон ва одам деган тушунчалар

---

[1] С. Сиёев. «Даҳрий». «Оғир вазнли жанжалкаш.» F. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент — 1984, 17-бет.

[2] «Жамият ва дин» ўзаро муносабат муаммолари». «Тошкент оқшоми» газетаси, № 57, 1988 йил 8 июль.

[3] «Ҳаёт билан ҳамнафас». «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, № 10, 1987 йил 6 март.

[4] С. Мирвалиев. «Ҳаётийлик асосий мезон». «Шарқ юлдузи», 1982, 1-сон, 171-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўз яхлитлигини, бутунлигини сақлайди, майдаланишига имкон бермайди»...[1] Бу фикрдаги олимлар айнан ўша «исёнкорлик»ни характерли белги сифатида таъкидлаб кўрсатадилар. Уларнинг фикрича «инсон бўлгандан кейин унга озми-кўпми исёнкорлик керак. Агар у кимларнингдир ҳақоратидан, таҳқиридан ўзини ҳимоя қилолмаса у нимаси билан ва ким учун намуна бўла олади».[2]

Бундай ўлчовлар билан баҳолаш оқибати ўлароқ юзага келган ижобий қаҳрамонлар образи эса ҳамма даврлар, хусусан 80-йиллар адабиёти учун характерли дея олмаймиз. Ахир ижтимоий ҳаётнинг ўзида исёнкорлик, курашчанлик сусайиб кетган бир даврда юқорида таъриф қилинган образларни ҳаётий деб бўладими? «Умуман қаҳрамоннинг фаоллиги фақат юзма-юз туриб олишувлардагина намоён бўлади, деб ўйлаш кулгили бўлар эди»[3]. Бу ўринда яна бир бор ижобий қаҳрамон тушунчаси давр билан чамбарчас боғлиқ эканини эслашга тўғри келади. Зеро, ижобий қаҳрамон деганда конкрет бир даврда яшаётган, шахсий ибрати билан одамларни эзгуликка ундаётган пок эътиқодли, ҳалол, виждонли шахсни тушуниш тўғрироқ бўларди. Унинг қай даражада актив ёки пассив фаолиятда бўлиши, курашчанлиги ўзи яшаб турган даврдаги конкрет ижтимоий-сиёсий шарт-шароитларга боғлиқдир. Бинобарин, ҳамма даврлар учун ҳам бирдай ижобий қаҳрамон бўлиши мумкин эмас. Қолаверса, «асарнинг асосий қаҳрамони ҳамма вақт ташаббускор, серҳаракат, фаол бўлиши керак, деган талаб социалистик реализм уфқларини торайтириб, имкониятларини чеклаб қўяди».[4]

Бир пайтлар Хайриддин Султоновнинг «Қоғоз гуллар» ҳикояси юзасидан ҳам жиддий баҳслар бўлган эди. Чунончи, Ш. Нуралиев «Қоғоз гуллар» сабоғи» мақоласида Сайдазни бутунлай қоралаб чиққан ва аксинча Омон Ғаниевични кўкларга кўтарган эди. Аслида бу икки дўстнинг ўртасида биттагина жиддий фарқ бор. Сайдаз ҳаётда биринчи ўринга ҳалоллик ва тўғрисўзликни қўяди. Омон Ғаниевич эса манфаатдорликни биринчи ўринга қўяди. Сайдазнинг шундай талантли бўлатуриб ўзига маъқул келмаган ўқитувчилар туфайли илмдан воз кечиши, албатта, унинг пассивлигини кўрсатади. Лекин, барибир, у ҳам курашчан, бинобарин, ижобий қаҳрамон. Чунки... келинг, яхшиси яна бир асарни кўриб чиқайлик.

Зоҳир Аъламнинг «Эркин» ҳикоясининг қаҳрамони тубан бир порахўр, қаллоб шахс билан ресторанда самимий суҳбатлашиб ўтиради. Ажабки, бу пайтда Раҳматовнинг қаллоблигини аллақачон билиб олган эди. Хўш, унда Эркиннинг Раҳматовдай қаллоб одам билан самимий кулиб суҳбатлашишига сабаб нима? Бу ҳақда ҳикоянинг ўзида шундай дейилади: «Эркинжон аввалига тортишиб, керак бўлса сўкишиб ҳам ўзининг фикрини ўтказмоқчи бўлганди. Лекин Раҳматовдай пихи қайрилиб, этига кириб кетган одамни фақат кулги билан енгишини, фақат кулги билан мувозанатдан чиқара олишини вақтида тушуниб қолган эди».[5]

Эркиннинг эътиқоди мустаҳкам, тўғрилик, ҳалоллик унинг учун маънавий эҳтиёж. У ўзининг ҳеч вақт қаллоблик кўчасига кирмаслигини жуда яхши билади. Шунинг учун ҳам бу кўчадаги одам — Раҳматов билан бемалол, ҳадиксирамай, жиғи-бийрони чиқмай, самимий суҳбатлаша олади. Чунки Раҳматовни барибир гап билан тузатиб бўлмайди. Иккинчи томондан эса у Раҳматов каби қаллоб одамнинг ҳам бир яхши фазилати борлигига умидворлик қилади.

Мана, биз 80-йиллар қисса ва ҳикояларига бир назар солиб ўтдик. Энди умумий хулосаларни чиқариш ҳам мумкин.

Кўриб ўтганимиздек, бу даврда яратилган қисса ва ҳикояларнинг қаҳрамонлари орасида қоровул ёки чойхоначи, мулла ёки пенсионер инқилобчи, философ ёки оддий хизматчи ва ҳатто маъсул раҳбар ходим образлари ҳам учрайди. Қизиққи, буларнинг ҳеч бири актив курашчанлик хусусиятига эга эмас. Аммо юзаки қарагандагина шундай. Агар образ моҳиятига кириб бориладиган бўлса, буларнинг ҳар бири маълум даражада курашчан қаҳрамонлар эканини сезиш қийин эмас. Ноҳақлик, эътиқодсизлик, нопоклик анчагина авж олган бир даврда мазкур қаҳрамонларнинг характерларидаги поклик, ҳалоллик, тўғрилик, қаноатлилик ва энг муҳими эътиқодлилик каби хусусиятлар янада бўртиб кўринади. Бу одамлар ўзларининг, яъни жамиятдаги бир шахснинг виждонини энг оғир дамларда ҳам пок сақлай олдилар, шу учун курашдилар. Бинобарин, 80-йиллар прозасидаги ижобий қаҳрамонлар ҳам ана шулардир. Ёзувчи Хайриддин Султонов сўзлари билан айтадиган бўлсак: «Теварак-атрофдаги одамларнинг барчаси маънавий юзтубан кетганида, ҳаром-ҳаришга ботганида, жамики уқубатларга чидаб, бир бурда нонини ҳалол топиб еган одам... чинакам курашчан қаҳрамондир. У фавқулодда жасорат кўрсатмаслиги мумкин, лекин эътиқодига садоқати билан, инсофу диёнати билан шундай баҳога муносиб»дир.

---

[1] Ўша ерда.
[2] Ё. Яквалхўжаев. «Уч қисса — уч олам». «Ўзбекистон маданияти», 1979 йил 16 октябрь.
[3] П. Шермуҳамедов. «Қаҳрамоннинг маънавий олами». «Шарқ юлдузи», 1982, 1-сон, 164-бет.
[4] Н. Худойберганов. «Умри узоқ бўлсин». Ўша журнал, 180-бет, 1982 йил.
[5] Зоҳир Аълам. «Эркин». «Шарқ юлдузи» журнали, 1981, 12-сон, 100-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мундарижа

ШЕЪРИЯТ

Абдулла Орипов. «Ранжком». Драматик достон 2
Асқад Мухтор. Ватанимнинг тирик томчиси 77
Тоҳир Қаҳҳор. У юлдуз шунчалар олис 105

НАСР

Эркин Самандар. Дарёсини йўқотган қирғоқ. Роман 21
Тўлқин Муҳиддин. Ҳикоялар 112

МЕРОСИМИЗНИ ЎРГАНАМИЗ

Эрик Каримов. «Абул Файзхон» тарихий драмаси ҳақида 81

ДРАМАТУРГИЯ

Фитрат. Абул Файзхон. Тарихий фожиа 83

ҲИКОЯЛАР ХАЗИНАСИ

Жек Лондон. Чоллар иттифоқи 118

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Турсунбой Адашбоев. Қувноқ шеърлар ёзаман 178

ДАФТАРЛАРДА ҚОЛГАН САТРЛАР

Абдулла Қурбонов. Ҳикоялар 130

ТАРИХНИНГ ОҚ ДОҒЛАРИ

Константин Симонов. Авлодим шоҳид бўлган 134

ЕЧИМИНИ КУТАЁТГАН МУАММОЛАР

Асқар Ҳайдаров. Бу шундайин бир ғазнаки 156

ҲАМЗАХОНЛИК

Жумагул Жумабоева. Ҳамза мероси саҳифаларида 163
Ҳамза Ҳакимзодда Ниёзий. Партия мажлиси. Пьеса 165

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Партия мажлиси. Пьеса 165

АДАБИЙ ТАНҚИД

Яшар Қосимов. Шеър ва дунё 168
Шаҳобиддин Одилов. Маънавий етуклик тимсоли 172
Раҳимжон Отаев. Тонг юлдузи шуълалари 176

БАҲС

Ҳайдарали Узоқов. Янги предметга муносабат шуми? 183

БИЗНИНГ КАЛЕНДАРЬ

Луқмон Бойматов. Зулматдаги нур 186

ТАҚРИЗЛАР

Мамасодиқ Хусаинов. Исёнкор шоир сиймоси 189
Рустам Неъматов. Ноёб мусиқа қомуси 191
Нарзулла Шодиев. Сафарбарлик 192

АКС-САДО 194

ГУЛҚАЙЧИ

Ориф Фармон. Жин оят. Қисса 197

www.ziyouz.com kutubxonasi